

KAPİTALİST SİSTEMDE DEVLETİN EKONOMİYE MÜDAHALESİ ÜZERİNE AÇIKLAMALAR

Nuri BURHAN*

Tanınmış Fransız iktisatçısı F. Perroux, «Çelişkiye düşmeden denilebilir ki, 20. YY. da kim ki kollektivist değildir; ister açıkça belirtsin, ister belirtmesin, ister farkında olsun, ister olmasın o kişi liberal anlamda bir müdahalecidir»¹ diye yazarken, sanırız konunun ilginçliğine dikkati çekmiş olmaktadır.

Kuramsal bakışın ötesinde, ülkemizde de 24 Ocak 1980 kararları adıyla anılan ve devletin ekonomimizdeki denetimini olabildiğince kısıtlamayı amaçlayan mali ve ekonomik model, müdahale tartışmalarını epeyce yoğunlaştırmıştır.

Devlet müdahaleciliği ile piyasa mekanizması arasındaki ilişkiler 16 YY.'dan sonra doğup gelişmeye başlayan kapitalist çağın evrimine koşut olarak asırlardır incelenen gelmiş olmakla beraber, kanımızca bu sahadaki araştırmaların odak noktasını «devlet anlayışı» oluşturmuştur:

Bu noktadan hareketle biz makalemizde önce kapitalist devlet konusu üzerinde duracağız, daha sonra da devletin niçin ve nasıl zaman zaman ve değişik yoğunlukta ekonomiye el attığını aktarmaya çalışacağız.

Kapitalist Sistemde Devlet Sorunu :

Temelde soyut bir kavram olan devlete ilişkin araştırmalar çok eskilere dayanmaktadır. Konunun ilgilileri bu çalışmaların 325 tarihinden itibaren başladığını ve o dönemde Aristo'nun 158 devlet veya konfederasyonun anayasaları üzerinde karşılaştırmalar yaptığını² bize öğretiyorlar. Daha sonraları da sürdürülen bu çalışmalar devlet hakkında yeterli bilgi toplamıştır denebilir. Bununla beraber, görüş ayrılıkları halâ vardır ve aralıksız değişen dünyamız koşullarında olmaması da zaten olanaksızdır.

Devletle ilgili farklı görüşlere daha ziyade değişik ekonomi ve maliyle anlayışına sahip düşünürler arasında rastlanmaktadır. Bilinen ama burada kısaca yinlenmesinde yarar gördüğümüz klâsik görüşe göre, devlet belirli fonksiyonlar ifa eden ve toplumla ilgili «meşru» siyasal kararlar alma yönünde çalışan bir mekanizma veya organ niteliğindedir. Yalnız,

Ass. Dr. Nuri BURHAN, Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

1 F. PERRONX Le Capitalisme Paris (P. U. F. Coll. Que Sais-je.) 1969 s. 126.

2 M. PRELOT. Histoire des Idées Politiques Paris (Ed. Dallaz 1961. s. 78'den aktaran E. CAM Devlet Sistemleri İ. Ü. İktisat Fak. Yay. 1270 s. 2.

NOT : Bu incelemede «Devlet» sözcüğü genel anlamda ele alınmış olup, değişik gelişmiş ve az gelişmiş kapitalist ülkelerle karşılaştırılan liberal, sosyal demokrat, totaliter vb. eğilimler gözönünde tutulmamıştır.

klâsik devletin görevleri daha çok ulusal savunma, iç güvenlik vs. gibi iş-lerin ötesine geçmemeli, sınırlı ölçüde de bazı tesisler kurmakla yetinil-melidir. Sözkonusu devlet, harcamalarını mümkün ölçüde düşük tutmalı, az borçlanmalı, bütçesini denk bağlamalı, eğer bütçesi açık verirse, acığı uzun vadeli borçlarla kapatmalıdır. Özellikle başvuracağı finansman kay- nakları özel kesimi asla ürkütmemelidir, ekonomik yaşam A. Smith'in meş- hur «Görünmez El»i ile yönlendirilmelidir. B uamaca ulaşabilmek için de, klâsik devlet tarafsız vergilere (Örneğin, tüketimi yaygın mallardan alınan dolaylı vergiler) başvurmalıdır:

Böylesi görüşlerin benimsenmesinin asıl nedeni, klasik devletin bece- riksiz ve kötü bir girişimci sayılmasıdır. Kaldı ki, kamu kesimi bazı işleri yapmak istediğinde ulusal hasıladan pay almak zorundadır, bu ise verimli hizmetlerin emilmesi demek olacağından, her durumda özel gereksinim-lerin tatminine zarar verecektir. ³ İşte benzer nedenler yüzünden, Ricardo'nun anlatımıyla, müdahalecilik bir yana, kamu kesiminin ekonomi içindeki varlığı dahi zorunlu bir kötülük olarak yorumlanmıştır.

Hasılı, klâsik anlayışa göre devlet özel gereksinimleri maksimum öl- çüde tatmin etmeye ve fertlere geniş hareket serbestisi tanımaya çalış- şan bilinen meşhur tanımla «JANDARMA» devlettir. Ne var ki, Devlet ve Kamu kesimi hakkındaki bütün bu olumsuz değerlendirmelere karşın, klâsik devlet de uzun süre kendine yüklenen görevleri yapmak için, ge- rekli gördüğü kaynakları temine çalışmış ve de bunları amacına uygun olarak kullanmıştır. Ancak, Kapitalizmde ekonomik büyüme ve kalkınma soyut anlamda kişinin, tasarruf sahibinin veya devletin değil de biriktirile- ni yatırıma dönüştüren girişimcinin eline bırakıldığı, ayrıca her işletme her dalda aynı anda doğup gelişemediği için, klâsik devletin jandarmalı- ğını yaptığı tam rekabet kendiliğinden işleyememiş, zamanla bir kural olmaktan çıkıp istisna olmaya başlamıştır.

Sonuçta karşımıza ticari kapitalizm, sınai kapitalizm veya malî ka- pitalizm gibi tipler çıkmıştır. Hatta tarım kesiminde kendine has özellik- leri dolayısıyla, tarımsal işletmeler kolay kolay tam anlamıyla özlenen ka- pitalist birer işletme bile olamamışlardır.⁴ Böylece, vaktiyle daha çok Anglo-Sakson yazarlarının konu dışı bıraktıkları, kamu hizmetlerine kay- nak tahsisi ve bunun rasyonelliği gündeme getirilmiştir. Doğal olarak bu tutum «devlet» düşüncesini de evrime uğratmıştır; sonuçta bu ve benzer konuları inceleyen kamu ekonomisinin konusu veya toplumsal ve yarı toplumsal mal ve hizmet üretmekle karşı karşıya kalan devletin uğraş- alanı, kamu hizmetleri için kaynak kotarılması olmaktan çıkmış, devlet harcamaları için gelir kaynaklarının bulunması yollarının incelenmesi ha- line gelmiştir.

Artık, klâsik anlayışın geliştirdiği ve sonraları marjinal fayda kuram- ları ile neo-liberalleri nson şeklini verdikleri «Jandarma devlet» görüşü tarihe karışmış, O'nun yerine «Koruyucu Devlet» sahneye çıkmıştır. Bun- dan böyle piyasa mekanizmasının aksaklık gösterdiği yerlerde, Maliye politikasının değişik araçları ile ekonomiye yavaş yavaş yön vererek ka-

3 H. HALLER. Maliye Politikası. Cev. S. Turhan. İ. Ü. İktisat Fak. Malve Enst. Yay. 1974. s. 59.

4 F.PERROUX. a. g. y. s. 27.

pitalist sistemin yeniden işlemlerini sağlayacak ortamı hazırlamak isteyen, toplumsal refahı yükseltmeyi planlayan ve bizde de olduğu gibi⁵ bunu bir Anayasa buyruğu yapan devlet anlayışı ile karşı karşıyayız.

Ne var ki, ister klâsik olsun, ister neo klâsik, buraya kadar özetlemeye çalıştığımız kapitalist düşünürlerin devlet anlayışı Marksist kuramcılar tarafından kabul görmemiş ve sert eleştirilere uğramıştır. Çünkü, liberal görüşlerden hiç birisi kapitalist devlete, toplumda radikal düzen değişikliği görevini yüklememektedir. Oysa bilimsel sosyalist düşünceye göre, devlet ve devlet anlayışının evrime uğradığı tarihsel sürece bakış açısı ve amaçlanan şey oldukça farklıdır.

Anılan konuda kapitalist görüşe etkin biçimde ilk kez karşı çıkan K. Marks ve F. Engels şunları yazmaktadırlar:

«Günümüze kadar gelmiş geçmiş bütün toplumlar da tarih bir sınıf savaşından ibarettir. Serbest insan olsun, köle olsun, baron olsun, serf olsun tek kelime ile ezenler ve ezilenler vardır ve bunlar zaman zaman açık bazen de kapalı ve dağınık da olsa, sürekli birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bu savaşımın sonucu toplumlar ya devrim yapmışlar veya savaşım halindeki iki sınıf da yok olup gitmiştir. Feodal kalıntılar üzerine kurulmuş modern burjuva toplumu da sınıf savaşımını durduramamıştır. Sonunda onun da yaptığı yeni sınıflar ve baskı yöntemleri icat etmiştir. Gerçi, feodalitenin yıkılıp burjuvazinin doğuşuyla sınıfsal rekabet biraz yumuşamıştır ama ne yazık ki toplum gittikçe daha düşman kamlara bölünmüş ve biri proletarya öteki de burjuvazi olan, ezeli düşman iki sınıf ortaya çıkmıştır.⁶

Tarihi böylece yorumlayan bilimsel sosyalizmin ilk kuramcıları devletin ne anlama gelebileceğini de şu şekilde özetlemişlerdir:

«Büyük sanayi devrimi ulaşım araçlarının da gelişimiyle birlikte büyük pazarlar yaratmıştır. Bu gelişme yeniden sını ve ticari uğraşları iyileştirmiş, burjuvazi daha da büyümüştür. Kaldı ki, modern burjuvazinin bizzat kendisi de üretim ve değişim biçimlerindeki uzun süreli bir mübadelenin meyvasıdır. Burada önemli olan nokta şudur: Burjuvazi her aşama katedişinde, buna koşut politik bir evrim de kendiliğinden doğmuştur. Bu değişiklikler sonucunda burjuvazi son kertede, modern temsilî devlet sistemi içinde siyasal iktidarı, sınıf hakimiyetini sürdürebilmek amacıyla, tamamen eline geçirmiştir.⁷

Bu alıntılardan bir sonuç çıkartmak gerekirse denilebilir ki, sınıfsız bir toplumu ve üretimi araçlarının kamunun eline geçmesini hedef alan Marksizme göre, devlet bilinen yaygın tanımı ile bir toplumdaki hakim sınıfların elinde kullanılan önemli bir baskı aracıdır. Nitekim K. Marks ve F. Engels, yaşadıkları dönemin toplumlarında gözlemledikleri yönetimler için «modern hükümet denilen şey, burjuva sınıfının tümünün ortak işle-

5 Gerçekten de son 1961 tarihli T. C. Anayasasının 2. Maddesi T. C.'ni sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlarken, 41. Madde «İktisadi ve sosyal hayat adaletle, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesinin sağlanması amacıyla düzenlenir» demektedir.

Bkz. T. C. 1961 Anayasa metni. İstanbul (İnkılap Kitabevi) s. 4 ve 14.

6) K. Marks — F. Engels. Manifeste du parti Communiste Pekin (Ed. en langues étrangères) 1966. s. 32 ve 33.

7 Aynı yapıt. S. 34.

rini yapıveren bir komiteden başka bir şey değildir».⁸ deyimini kullanmışlardır.

İlk bilimsel sosyalist kuramcılarının ortaya atıp geliştirdikleri bu düşünceler sosyalizmin ilk kurucusu Lenin tarafından da ele alınmıştır. Lenin «Devlet ve Devrim» adlı yapıtında devlet kavramını geliştirip buna bazı katkılarda bulunmuştur.

Özetle yinelemek gerekirse, bilimsel sosyalizmin Mimarı Marks ve Engels, kapitalist devletle hakim sınıfların yakın ilişkileri konusunda herhangi bir kuşkuya yer bırakmayacak bir kesinlikte konuşmuşlardır. Tarihi sürece geniş dönemler içerisinde bakıldığında, devletin her vakit hakim sınıf çıkarlarından yana işleyen bir kurum olduğuna dikkati çekmişler, hatta devleti «hakim sınıf kategorileri ile eşzamanlı» saymışlardır. Onların gözünde hakim sınıf ise, toplumun geri kalan kesimine karşı belli bir zor uygulayabildiği ölçüde «hakim» sınıftır ve devlet de bu zorun uygulanmasının bir aracıdır.

Her ne kadar bilimsel sosyalizm yandaşları, piyasa iktisadi kuramcılarının devlet ve diğer ekonomik konulardaki yaklaşımlarını, temelden yadsımış olsalar ve bu davranışları bazen aşırı olarak yargılansa da,⁹ onların kendi aralarında devlet konusunda tam bir görüş birliğinde olduklarını söylemek yanlış olur. Alışılmış Marksits-Leninst görüşe yeni bir yorum ve katkı getirme savında olan bazı düşünürler, özellikle kapitalist sistemde devletin hakim sınıf karşısındaki görece özerkliği konusunda, klâsik Marksist tezden ayrılmaktadırlar.

Aralarında İsveç'li G. Therborn, Amerika'lı E. O. Wright, ayrıca değişik ülkelerden R. Miliband, N. Poulantzas, E. Laclau vs. gibi tanınmış isimlerin de bulunduğu, ülkemizde de yandaşları olan bazı yazarlar, temelde devletin sınıf savaşımının dolaysız bir ürünü ve hakim sınıfların dolaysız bir baskı aracı olduğunu kabul etmekle beraber, «kapitalist devletin hakim sınıflarla tam olarak özdeş olmadığını»¹⁰ ileri sürmüşlerdir.

Adı geçen gruba göre, kapitalist toplumda devletin uzun vadede her zaman burjuva sınıfının genel çıkarlarını savunan bir kurum olması, kısa vadede de devletin burjuva sınıfını doğrudan yansıttığını ve bu sınıfın elinde bir âletten ibaret olduğu inancının yerleşmesine yol açmaktadır; oysa diyorlar, kısa vadeli politik analizlerde böylesi genel soyutlamalarla konuları açıklamak sakıncalıdır. Çünkü somut durumun somut analizi, daha özgül ilişkilerin incelenmesini gerektirir.¹¹

Marksist kuramın Lenin sonrası döneminde önemli sayılan faşizm, az gelişmiş ülkelerin devlet biçimleri, Bonapartizm'in modern biçimleri vs. gibi konuları irdeleyip çözüme kavuşturması gerekirken, bu sorunlarla ciddi olarak ilgilenilmediğini öne süren bu görüş sahipleri, Ortadoks Marksist devlet anlayışından «devlet sorunsalında» ayrıldıkları noktaları biraz daha ayrıntılı olarak şöylece sergilemektedirler:

8 K. Marks — F. Engels, a. g. y. S. 35.

9 Sözkonusu yargılama ile ilgili olarak Prof. K. Bulutoğlu «Piyasa iktisadi kuramına Marksist iktisatçılar sık sık aşırı bir genelleme ile (Buriuva iktisat bilimi) niteliğini vermişlerdir» diye yazmaktadır. Bkz. K. Bulutoğlu, Kamu Ekonomisine Giriş. İstanbul 1971. S. XI.

10 N. Poulantzas — R. Mikband — E. Loclau Kapitalist Devlet Sorunu. Cev. Y. Berkmen. (Birlikim Yay.) 1977. S. 25.

11 N. Poulantzas ve diğerleri a. g. v. S. 21.

«Kapitalizm öncesi üretim biçimlerini içine alan toplumsal yapılarda hakim sınıf ile devlet arasındaki ilişkinin, kapitalist toplumda görülene oranla daha dolaysız olduğu ileri sürülebilir; bu özellik eski toplumlar da sınıf birleşimlerinin görece daha basit olmasından ileri gelir. Kapitalist toplumda ise devlet üzerinde hak iddia eden sınıf ve bölüm daha çoktur ve bu çokluk devletin görece özerkliğini artırmıştır»¹².

Kolayca kestirilebileceği gibi, bu değerlendirme devleti sınıf savaşımının bir nesnesi olarak gören Ortodoks Marksist kuramcılarca önemsenip benimsenmemiştir. Çünkü bu düşünelere göre (ki aralarında birçok Doğu bloku yazarı yanında, Gramsci, Boccara, Herzog gibi tanınmış isimler bulunmaktadır), devlet herhangi bir nitelikten yoksundur. Kimin elindeyse onun istekleriyle özdeşleşir. Üstelik günümüzde rekabetçi aşamadan emperyalist aşamaya geçen kapitalizmin artık «Tekelci-Devlet Kapitalizmi düzeyine» ulaşmıştır.

Peki «Devlet Tekelci Kapitalizmi» ne demektir? Kanımızca bu olgunun tanımlanmasına gerek vardır. Çünkü, ancak bu tanımla günümüzdeki en son kapitalist devlet anlayışı aydınlığa kavuşturulabilir. Ortodoks Marksist kuramcılarca da incelenip benimsenen «Devlet Tekelci Kapitalizminin» başlıca nitelikleri aşağıda sıraladığımız gibidir:

- 1) Tekelci güçlerle (Mali oligarşi), burjuva devlet arasında sıkı bir işbirliği vardır. Tekeller bu birlik sayesinde, tek bir mekanizma halinde devleti ve ekonomiyi denetleyebilmektedirler. Amaçları ise bir yandan kapitalist sistemin varlığını sürdürmek, diğer yandan da emperyalist artı değeri artırmaktır.
- 2) Devlet Tekelci kapitalizmi aşamasında, sermayenin yeniden üretim süreci ve artı değerın ele geçirilmesi, aynı zamanda doğrudan ekonomik görevleri de üstlenen devlet aracılığı ile sürdürülmektedir.
- 3) Burjuva devlet artık işbirlikçi olarak ekonomiye müdahale edip, sermaye birikimini sağlamakta ve bunları tekeller arasında dağıtmaktadır.
- 4) Devlet yardımı ile ekonomik hakimiyetleri geniş ölçüde artan tekeller, köylüler, küçük sanat ve ticaret erbabını mülklerinden uzaklaştırmakta ve onları kendi denetimleri altına almaktadırlar.
- 5) Ayrıca bu kapitalist ülkenin tekelleri, devleti doğrudan bir «maşa» olarak kullanıp, uluslararası tekelci birlikler kurarak ve de bu yoldan emperyalist çelişkileri körükleyerek dünya arenasında at oynatmaktadır.
- 6) Bu durum karşısında, ortaya net biçimde yeni toplumsal ilişkiler düzeni çıkmakta, sonunda da çağdaş burjuva devlet, tekelci oligarşinin bir anlamda oyuncağı durumuna dönüşmektedir.
- 7) Bir yandan kapitalizmin genel bunalımı ve tekellere karşı verilen savaşım, diğer yandan da üretim güçlerinin toplumsal karakteri ile kapitalist üretim ilişkileri arasındaki kaçınılmaz çatışma daha da belirginleşmektedir.¹³

¹² Aynı yapıt, S. 25-26.

¹³ V. TCHEPRAKOV. Le Capitalisme monopoliste d'Etat Traduit du russe par S. Glasov. Moscou (Ed. du progrès) 1969, S. 15-16.

- 8) Devlet teknelci kapitalizmi aşamasında üretim ve emeğin toplumsallaşması, öylesine yüksek bir düzeye gelmiştir ki, tarihsel olarak kapitalist üretim ilişkilerinin yerini, kapitalist olmayan üretim ilişkilerinin almasına mutlaka gerek duyulmaktadır.

İşte liberallerin ve neo liberallerin devlet tanımına zaten temelden karşı olan, devletin hakim sınıflar karşısında belli ölçüde özerk olabileceği kanısındaki öteki Marksist tezleri de benimsemeyen Ortodoks Marksistler, günümüzdeki kapitalist devlete yeni özellikler kazandıran «teknelci devlet kapitalizmi» ni, açıklamaya çalıştığımız şekilde görmektedirler. Anılan yapıdaki devlet biçimine günümüzde Amerika Birleşik Devletlerinde, İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da vs. rastlananlar örnek olarak gösterilebilir.

Bu arada, şurasını hemen belirtelim ki, Ortodoks Marksistlerin gözündeki «Devlet Teknelci Kapitalizmi», emperyalizmin en son aşamasında doğmuştur. Gerçi emperyalizm döneminde özel tekellerin pazar suvaşımı ve hakimiyeti çok önemli bir olgudur ama, sözkonusu aşamada da özel tekellerin sahneden çekildiği iler isürülemez. Kapitalizmin diğer iki temel taşı rekabet ve serbest dolaşım da ortadan kalkmamıştır.

Dikkati çeken nokta şudur ki, oldukça güçlenen mali oligarşi devletle bütünleşmiştir. Bu noktada devlet aygıtlarının teknelci kapitalizmi güçlendirmek amacıyla, onun hizmetine sunulduğu gerçeği ile karşı karşıyayız. Diğer yandan, rekabeti engellemeyen devlet teknelci kapitalizmi, ona yeni bir biçim vererek, güçlendirip yaymaktadır. Bu uygulamaların sonucu olarak da, artık savaşım ya tekeller arasında, teknelci ve teknelci olmayan işletmeler arasında ve nihayet tekellerle köylü işletmeleri arasında cereyan etmektedir.¹⁴

Ara sıra bazı yazarların teknelci devlet kapitalizmini, burjuva devlet müdahalelerinin devamı niteliğinde bir ekonomik politika olarak gördüklerine tanık olunmaktadır (özellikle, savaş sonrası batı ekonomilerinde uygulanan devlet borçlanmaları, hükümetlerin para ve döviz rezervleri oluşturmaları, sanayi kesiminde bazı anahtar dalların hükümetlerce finanse edilmesi vs. gibi). Oysa, Ortodoks Marksistlere göre teknelci devlet kapitalizmi yalnızca, uygulanan ekonomik politikalara indirgenemez. Daha önce emperyalizmin en son aşaması olarak nitelendirilen bu gerçeğin temelinde kapitalizmi niç yasalarının işleyişi yatmaktadır. Toplumsal ve ekonomik kargaşalar, kapitalizmin kendisine zıt sistem karşısında uğradığı bir takım ekonomik ve siyasal yenilgiler, onu geliştirebileceği gibi bazı siyasal etmenler de ilerlemesini yavaşlatabilir. Örneğin, burjuvazi bazen kendisine ekonomik olsun, bir başka alanda olsun yük getirebilecek bazı devletleştirmelerden korkabilir.

Bu nedenlerden ötürü, yinelemek gerekirse teknelci devlet kapitalizmi, kapitalizmin tarihsel süreci içinde vardığı en son aşamadır; herhangi bir eğilim veya ekonomik politika olamaz. Çünkü çağdaş kapitalist üretimin yapısı teknelci kapitalizme, devlet aygıtları ile ekonomiyi denetleme gereğini tavsiye etmemekte, tavsiyenin de ötesinde bizzat empoze etmektedir. Kaldı ki, günümüz kapitalist dünyasında yatırımların çok büyük ra-

14 V. Tchepprakov. a. g. y. S. 21.

kamlara ulaşması nedeniyle, tekeller yalnızca kendi olanakları ve çıkardıkları tahvillerle, söz konusu yatırımların gerektirdiği finansman kaynaklarını toplayamamaktadırlar. Sonuçta toplumsal sermayenin maksimum ölçüde seferber edilmesi zorunlu hale gelmektedir.

Bu sorunlara çözüm bulmak ise, devletin ya bazı ekonomik uğraş dallarını devletleştirmesi veyahut da düzenleyici önlemler olarak doğrudan ekonomiye müdahalesi ile ancak olasıdır.¹⁵

Hasılı, Ortodoks Marksistlere göre devlet tekelci kapitalizmi düzeyinde kapitalist devlet anlayışı, devleti bir avuç güçlü burjuvaziye boyun eğmiş, O'nun elinde bir takım isteklerin yerine getirilmesi için kullanılan bir «sopa» olarak gören bir anlayıştır. Haliyle Ortodoksların bu görüşleri de bu kez, yeniden klâsik Marksist analizlerin gözden geçirilmesini öneren düşünürlerce eleştirilmiştir ve tartışmalar sürüp gitmektedir.¹⁶

Sanırsız devlet kavramına ilişkin derleyip, şimdiye dek sunmaya çalıştığımız bilgiler ışığında denilebilir ki, ister klâsik veya neo-klâsik devlet tanımı benimsensin, isterse değişik Marksist yorumlardan birine koşut düşünölsün, bir gerçekle karşı karşıyayız. O da şudur: Kapitalizm kuruluşu beri kapitalist bir devlet var olmuştur ve bu devlet zaman zaman ve değişik yoğunlukta ve biçimde ekonomiye müdahale etmiştir ve etmeye devam etmektedir. Şimdi de incelememizin son bölümünde bu soruna eğilelim.

KAPİTALİST SİSTEMDE DEVLETİN EKONOMİYE MÜDAHALE NEDENLERİ VE BAŞLICA MÜDAHALE BİÇİMLERİ :

a — Müdahale nedenleri :

Bu bölümde de aynı yöntemi izleyecek olursak, kapitalist devletin için müdahale ettiğine ilişkin, birbirinden oldukça farklı hatta birbirinin tam zıttı değişik görüşlerle karşılaşırız.

Önce liberal görüşe bir göz atalım. Bilindiği gibi genel anlamda, liberaller devletin ekonomiye müdahalesi için önemli bir neden görmemekte ve müdahaleyi gerektirecek durumlar ortaya çıktığında, piyasa mekanizması ile bunların kendiliğinden çözümleneceğini öne sürmektedirler. Neo-liberal anlayış doğrultusunda, devletin bir takım işlere el atmasının asıl nedeni ise zaman zaman sistemin işleyişinde karşılaşılan konjunktür dalgalanmalarının giderilmesi gerçeği ve buna ek olarak, çeşitli toplumsal ve yarı toplumsal mal ve hizmetlerin kamu eliyle üretilmesinin yararına olan inançtır. Gerçi sistemin sık sık ortaya çıkan bunalımlarını, bilimsel sosyalistler de bir neden olarak ileri sürmektedirler ama bazı dalgalanmaların doğuşuna ilişkin noktalarda, bağdaşması olanaksız farklı görüşler vardır.

15 V. Tchepprakov. a. g. y. S. 17.

16 Klâsik Marksizmin gerek kapitalist devlet ve gerekse sosyalizme geçiş konularında oldukça değişik yorumları vardır. Örneğin, organik devrim yanlısı Alman Bernstejn'a göre ekonomizm tamamlanmaya muhtaçtır.. Sosyalizme geçiş ise yavaş yavaş olmalı reformlar ve parlamenter yollar denenmelidir.

Biraz da şiddet yanlısı Fransız G. Sorel ise, burjuvazinin güçsüzlüğünü öne sürerek proletaryanın genel greve gidip öncelikle devleti ortadan kaldırmasını ve yerine özerk işçi kuruluşları kurulmasını önermektedir. Ortodoks Marksistlere göre G. Sorel'in düşünceleri sendika anarşizminden başka bir şey değildir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. J. B. Fages. Introduction à la diversité des MARXISMES. Toulouse (E. Privat ed) 1974. S. 11-25 arası ve ayrıca L. Althusser İdeoloji ve Devletin İdeolojik aygıtları. Çev. Y. Alp ve diğerleri. İstanbul (Birikim Yay.) 1978. S. 36-44 arası.

Neo-liberallere göre, klâsik kapitalist sistem mal ve işgücü piyasalarında ortaya çıkan tıkanıklıklar yüzünden, artık kendi başına işleyemez durumdadır. Kaldı ki, bu yeni bir olay da sayılamaz. 19. YY.'ın ilk çeyreğinden, 1820'lerden beri pazar sürüm veya üretimle ilgili karşılaşılan güçlükler yüzünden, sistem ya durgunluk dönemine girmekte veya enflasyonist baskılara maruz kalmakta veyahutta günümüzde olduğu gibi, durgunlukla enflasyon bir arada (Stagflation) karşımıza çıkmaktadır.

Durgunluğun nedenleri arasında tasarruf hacminin alabildiğine genişlemesi, iç ve dış talebin düşmesi vs. gösteriliyor. Başka türlü bir anlamla, emek başta olmak üzere üç üretim faktöründen üçünde de eksik kullanım söz konusudur. Enflasyona gelince, karşımıza talep enflasyonu, maliyet enflasyonu ve yapısal enflasyon olarak çıkan bu önemli sorun, kabaca ya kredi hacminin ölçsüz olarak genişlemesi ıve Merkez Bankası kaynaklarına aşırı derecede başvurma, ya üretimde kullanılan girdilerin pahalılaşması veyahut da belli ekonomik kesimlerde görülen denge-siz büyümeden doğmaktadır. Doğal olarak üretimde görülen yetersizlikler gündemdedir.

İşte Neo-liberaller demektedirler ki, özellikle gelişmiş ekonomilerde hissedilen benzer rahatsızlıkları¹⁷ tedavi ederek sistemi eski işleyiş mekanizmasına kavuşturmak için devletin düzenleyici rolünü oynaması gerekir; az gelişmiş ülkelerde ise bu müdahaleye ekonomik gelişme sürecini başlatıp sürdürmek için mutlaka gereksinim duyulmaktadır.

Yalnız devlet müdahalesini konu alan, kolektivist olmayan bu görüşler, tıpkı devlet konusunda olduğu gibi, Marksist düşünürler tarafından benimsenmemiştir. Bu yorumculara göre kapitalist devletin değişik dönemlerde ekonomiye müdahale etmesi, sadece bu sistemin olgunluk aşamasından sonra uğradığı sıkıntılı dönemlerle sınırlandırılmayacağı gibi, neo-liberallerin sözünü ettiği ve bunalımların açık göstergesi olan enflasyonist, deflasyonist veya strafasyonist (durgunluk içinde enflasyon) baskılar da onların yöntemiyle açıklanamaz. Bir başka deyişle, kapitalizmde devlet müdahalesinin kapsadığı dönem çok daha eskilere gitmekte, sistemin girip çıktığı çıkmazların kökeninde de başka şeyler yatmaktadır.

Gerçekten de Marksistlere göre, sadece 19. YY. ve günümüzdeki çok uluslu şirketler döneminde değil, daha 16. YY.'daki ilkel kapitalizm döneminde de devlet müdahalesi vardır; çünkü o zamanlardan başlamak üzere özel sermaye sürekli olarak bir devlet gücüne ve yardımına gerek duymuştur. Amaç sermaye birikimini gerçekleştirmektir; böylece doğuş aşamasından beri iki temel konuda devlet ekonomiye müdahale etmiştir. Bu temel sahalardan birincisi üretim ve bunun için mutlaka gerekli olan işgücünün yönetimi, ikincisi de para yani dolaşımın denetlenmesidir. Ancak bunlarla ilgilenirken şu gözlemlenmektedir ki, devlet daha çok insanları değil de bazı şeyleri, toplumsal ilişkileri değil de bazı akımları yönlendirmeye özen göstermiştir.¹⁸

17 Gerçekten de bugün yalnızca O E C D ülkelerindeki işsiz sayısı yaklaşık 20 milyon kadardır ve enflasyon oranı da son yıllarda % 15'in altına düşmemiştir.

18 S. d. Brunhaff. Etat et Capital.

Presses Universitaires de Grenoble. (Série Intervention en uconomie politique (Ed. Mos-péro) 1976, S. 3 ve 8.

— İşgücünün devletçe yönetimi :

Buna mutlaka gereksinim duyulmaktadır. Çünkü kapitalist sistemde işgücü ,ayrı bir öneme sahip özel bir mal gibi alınıp satılır. Sermaye ve sermayedar tek başına bunun yönetimini başaramaz. Ayrıca ücretli işgücünün de kapitalist işletmeler dışındaki bazı araçlarla yeniden oluşturulması gerekir.

Anılan konularda başvurulmuş iki politika vardır:

- Çalışma disiplininin sağlanması,
- İstihdam güvensizliği yaratılması.

Kapitalizmi benimseyen bilimsel sosyalist görüşe göre, çalışma pazarı sürekli yedek bir işgücü ordusu oluşturur. Bunun miktarı, sermaye birikiminin gereksinimlerine göre artar veya azalır ama tamamı hiçbir zaman kullanılmaz. Yedek işgücü yaratılmasının gerçek nedeni işgücünü ucuz tutmaktır, yalnız bunlara bakmak gerekir.

İşte hem elemeğini ucuzlatmak ve hem de çalışma disiplini sağlamak için, kapitalist işletmeler dışında bu işin üstesinden sürekli olarak gelebilecek bir üst yapı kurumu olmalıdır. Bu da olsa olsa az veya çok kamusal yapıda kuruluşlarca başarılabilir. Devletin yedek işgücü oluşturup onun bakımını üstlenmesi ve böylece kapitalizmin gelişimine dışarıdan yardımcı olması, sistemin bütün aşamalarında varolmuştur. Belki de, bunun içindir ki 19. YY.'ın başından beri yoksullara yardım yapılmaya başlanmıştır.

Bu neden böyledir?

Marksistler soruyu aşağıdaki gibi yanıtlamaktadırlar. Her ne kadar girişimci sürekli olarak ucuz ve istediği an elemeği tedarik etmeye gereksinim duysa da onun bakımını üstlenemez. Çalıştırdığı kimseye doğrudan bir miktar ücret (Salaire-direct) ödeyerek aradan çekilir. Kapitalizmin mantığına göre, işte bu ücret kendi dışındaki bir kamu müdahalesi ile denetim altına alınmalı ve işgücünün gündelik olarak yarattığından kesinlikle fazla olmamalıdır.

Bilimsel sosyalizmin ilk kuramcısı Marks'a göre bu işlem iki aşamada incelenebilir.

- İlkel birikim : Bu dönemde işgücü sermayeye biçimsel olarak tabidir.
- Kapitalizmin epeyce geliştiği dönem.

Özellikle ilkel birikim aşamasında, doğuş halindeki burjuvazi devletin sürekli müdahalesinden vazgeçemez. Bu sınıf, devletten ücreti belli bir seviyede tutmak, ücreti ayarlamak, çalışma saatlerini olabildiğince uzatmak, işçiyi istenilen oranda işverene bağımlı tutmak vs.¹⁹ için yararlanır ve sıraladığımız olgular devlet müdahalesini kaçınılmaz kılar. İlkel birikim anı kapitalizmin en önemli ve duyarlı anı olduğu gibi, bu sıralardaki devlet müdahalesi de oldukça belirleyici olmuştur.

Bilimsel sosyalistlere göre bu tarihsel savları şu gibi olaylar doğrulamaktadır: Daha 16. YY.'da, çalışma ortamını kapitalistler yararına düzene şokan yasal önlemler alınmıştır. Örneğin çıkarılan değişik yasalarla kırsal

19 S. d. Brunhoff. a. g. y. S. 11

kesimde ve şehirlerde, parça başına veya götürü veyahutta gündelik ücretler saptanmıştır. Benzer düzenlemeler 18. YY.'daki manifaktür aşamasında da sürmüştür. Sundüğümüz kararlar alınırken ilginç olan nokta şudur ki, ücretler için daha üstüne çıkılamayacak bir tavan çizildiği halde, daha altına inilemeyecek asgari bir taban düşünülmemiştir. Gerçi böylesi girişimlere, zaman zaman hafif de olsa, bazı karşı koymalar işçi grupçukları tarafından örgütlenmiştir.

Örneğin, 1830'larda başa geçen bir hükümetin benzer tutumuna karşı, Liyon'da başlayan ve daha sonra bütün Fransa'daki işçi-küçük sanatkâr ve ticaret erbabi tarafından desteklenen direnişler baş göstermiştir. Keza Temmuz 1895'te, üçyüz taş kömürü işçisi A. B. D.'nin Illinois eyaletinde, eğer kendilerinin ve ailelerinin ev, yiyecek, giyecek, ısıtma vs. gibi en vazgeçilmez gereksinimleri işverence karşılanmazsa yapmaları gerekenleri yapmayacaklarını bildirmişlerdir²⁰ Ama, devletin de müdahalesi ile bu gibi eylemler kolayca etkisiz hale sokulmuş ve izleyen dönemlerde yasal düzenlemeler artık, yalnızca işçi ücretlerini değil «nısbî nüfus fazlası» gibi, değişik sahaları da kapsamı içine alarak, günümüzdeki görünüme kavuşmuştur.

— Devletin paraya müdahalesi :

Para ve onun dolaşımının kendine özgü özellikleri, devlet müdahalesini işgücü piyasasına oranla çok daha eskilerden, ilk çağlardan beri gerekli kılmıştır. Bu yönlendirme daha çok şu gibi araçlarla yapılmıştır.²¹

- Devlet para yerine geçecek maddelerin cinsini, büyüklüğünü, ayarını ve taşıyacağı alâmetleri belirlemiştir.
- Ödeme araçlarının emisyon rejimini saptamıştır.
- Para basma işini ya kendi üzerine almış veya denetlemiştir.

Nihayet, devlet kendi alâmetlerini taşıyan resmî ödeme araçlarının, mübadelelerde geçerli olmasını zorunlu kılmıştır.

Paraya devlet müdahalesinin çok eskilere dayandığı konusunda bir fikir vermek gerekirse, daha 1315 yılında Fransız kralı Louis X'un buyruğu ile devlet yararına para basma hakkı düzenlenmiştir. Yine 1844'de çıkarılan «Banking Act» ile yarı devlete ait bir kuruluş olan İngiltere Bankasına para basma hakkı verilmiştir.²²

Marksistlerin gözünde, tıpkı işgücü pazarını kapitalist birikimi teşvik edecek şekilde ayarlaması gibi, para konusunda da sermayenin dolaşımına devletin dışarıdan ve sürekli müdahalesi kaçınılmazdır. Devlet müdahalesinin nedenleri ve evrimi hakkında şimdiye dek özetlediğimiz bu ön bilgileri sergileyen Marksist iktisatçılar, müdahalenin bir başka nedeni olan kapitalizmin bunalımının, nelerden kaynaklandığı hakkında da şu yorumu yapmaktadırlar.

Önce şu gerçeği vurgulamaktadırlar: Bilimsel sosyalist düşünce yandaşlarına göre, çok eskilerden beri görülen ve günümüzde de özellikle gelişmiş ülkelerde ve kalkınmasını kapitalist yoldan gerçekleştirmek isteyen az gelişmişlerde, baş sorun olarak karşımızda duran bunalımlar,

20 S. d. Brunhoff. a. g. y. S. 10.

21 F. Ergin, Para Siyaseti, İ. Ü. İktisat Fak. Yay. 1972, S. 43.

22 S. d. Brunhoff. a. g. y. S. 33.

burjuva açıklama yöntemleri ile izah edilemez. Hele hammadde fiyatlarında ve özellikle petrol fiyatlarındaki tırmanışların, maliyet enflasyonu yarattığı ve buradan hareketle bunalımlar çıkartıp, bunları yaygınlaştırdığı geçersiz bir görüştür. Bir grup yazarın deyimiyle «Varlıklı ülkelerin içine düştükleri bunalımlar birkaç petrol üreticisi Arap Emirliklerinden veya Güneydoğu Asya'dan ithal edilmemiştir».²³ Nitekim, günümüzdeki sıkıntılardan çok ızdırap çeken ve bunu da dışsal girdi fiyatlarındaki artışa daha çok bağlayan Fransa'da, dışarıdan satın alınan ilkel madde fiyatlarında % 22'lik bir düşme olduğu halde, bu düşmenin enflasyonu azaltıcı etkisinin son derece az olduğu saptanmıştır.²⁴

Bu ve benzer gerçekler karşısında, sistemdeki aksaklıkların ancak Marksist bir yaklaşımla anlaşılabilirliğini ve bu amaçla da işe sistemin temel taşı sermaye kavramının analizi ile başlanması gerektiğini vurgulamışlardır. Bilimsel sosyalist yöntem açısından olaya bakıldığında, görünen o dur ki sermaye ne bir nesne ne de bir miktar paradır; o her şeyden önce kendi kendisini besleyip çoğaltan bir değerdir. Bu noktada gözden irak tutulmaması gereken, paranın sermayeye dönüşme sürecini iyi kavramaktır.

Sweezy'nin anlatımıyla bu dönüşüm şöyle olur. Kapitalizmde piyasadaki malları bağımsız üreticiler üretir ve ilk planda karşımıza şu şema çıkar. Her bir üreticinin ürettiği bir mal (M), bunu satarak kazandığı para (P) v ebu para ile alınan diğer mallar (M).

Yukarıdaki sürece göre normal dolaşım. M. P .M. olmalıdır. Ne var ki, kapitalizmde anılan şema P. M. P' şekline bürünür ve P' sürekli P'den büyüktür.

Mekanizma bize şunları öğretir: Girişimci ancak ve ancak toplumun üretim kapasitesini O'nun tüketim kapasitesini kısarak büyütebilir ve bu zorunluluk, anılan dolaşım içinde temel bir takım çelişkiler yaratır. Marks bu konuda şunları söylüyor.

- Kapitalist üretim biçiminde üretime gerçek engeli oluşturan sermayenin bizzat kendisidir.
- Üretim fiilen ve yalnızca sermaye için yapılır.
- Üretim amaçlarının asıl işlevleri ise yaşam süresince üreticilerin kazançlarını şekillendirmekten ibarettir vs.²⁵

İşte, bilimsel sosyalistlerin mantığında kapitalist sistem, özde yukarıda çok basit olarak özetlemeye çalıştığımız çelişkiler dolayısıyla devresel ekonomik, siyasal ve toplumsal bunalımlara girer.

Şu var ki, kapitalizmde hiç sakin veya refah sunan dönemler yoktur denemez;

Elbette vardır. Yalnız, zamanla temeldeki bu derin uyumsuzluk yani üretimin sürekli ve ölçsüz olarak artışı ve tüketimdeki yetersizlik arasındaki çatlak kendisini hissettirecektir.

23 J. H. Lorenzi ve diğerleri La Crise du 20 siècle Paris. (Ed. Economica) 1980'den aktaran Le Monde Diplomatique Décembre 1980. S. 38.

24 R. Caste. La Crise économiques des pays industrialisés Paris. (Problemes Economiques) 22 November 1978, No. : 1598 S. 4.

25 P. M. Sweezy — La Crise du systeme Capitaliste (Monthly Review'deki İngilizce aslında Fransızca'ya çeviri). Paris (Problemes Economiques) 22 Novembre 1978. No. : 1598. S. 12 vd.

Gerçekten de kapitalizmin doğuş ve yükselme aşamasında istikrarlı bir dönem yaşanmıştır. 1. Dünya Savaşı önemli bir açmazın göstergesidir. 1930'lara kadar yine kısmi de olsa bir rahatlama söz edilebilir. Ama, Keynesgil müdahaleciliğin doğuşuna yol açan 1929 bunalımı, kapitalizmin en büyük rahatsızlığı olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrası, kapitalizm için yine uygun bir ortamdır ve özellikle 1940-70 arasında üretim artışı çok hızlı olmuştur. Ne var ki, son on yıldır sıkıntıların bizi terk ettiği söylenemez. Marksistlerin deyişiyle, bilhassa tekellerin maksimum kâr sağlama amaçları ile toplumun daha üstün teknik sayesinde sürekli artan maddi ve kültürel gereksinimlerinin karşılanamaması aşağıdaki eğilimlere kaynaklık etmektedir.

- İşçilere sürekli daha az ücret ödenmesi, böylece çalışma yaşamında ilgisizlik, hızlı rotasyon ve grevlerin baş göstermesi,
- Böylece düşen verimlilik sonucu bazı malların tüketiminin azalması,
- Özellikle, O E C D ülkelerinde kârların eskiden artan biçimde iken, gittikçe edurağanlaşıp sonra da azalmaya yüz tutması,
- Her şeye karşın, aşırı bir sermaye birikimi ancak tüketimin yeterince artmaması.²⁶

Bu gerçeklerin ışığında şöyle bir değerlendirme yapabiliriz. Eskiden sistemin itici gücü olan talep artık sistemin rahatsızlıkları dolayısıyla yeterince beslenemediği için, aynı mekanizmaya ayak bağı olmaya başlamıştır. Kaldı ki, günümüzde talebin yapısı da değişmiştir. Kapitalist toplumlarda insanlar artık pazar ekonomisinin kolayca üretip sunmadığı eğitim, sağlık hizmetleri toplu ulaşım vs. gibi hizmetleri istemektedir, hatta devlete bu hizmetlerin bedelini ödemekten kaçınmaktadırlar.²⁷

Sıraladığımız yapısal neden ve eğilimlere bir de uluslararası pazar ve artık kolay kolay elde edilemeyen ucuz hammadde ve enerji kaynağı bulma savaşımını eklersek, ayrıca sisteme yeniden işleyebileceği bir ortamı kazandırmak ve özellikle 2. Dünya Savaşından sonra artık dünya ekonomisinin bir numaralı sorunu haline gelen, az gelişmişlikten kurtulma zorunluluğunu dikkate alırsak, devlet müdahaleciliğinin nasıl sürekli ve vazgeçilmez bir ekonomik politika olduğu kolayca anlaşılır.

Şimdi de günümüzde bu müdahaleciliğin nasıl yapıldığı hakkında bilgiler verelim.

b — Başlıca müdahale biçimleri :

Devletin, daha kapitalizmin kuruluş ve gelişme aşamasında ilkel birikimi sağlamak ve serbest piyasa kurallarını geçerli kılmak amacıyla, yani bizdeki evrimin tersine²⁷, kapitalist gelişimi desteklemek için çalış-

²⁶ F. FERROUX, a. g. v. S. 107-110 arası.

²⁷ R. Coste, a. g. makale S. 6.

²⁸ Bilindiği gibi üretim biçimi Batı kapitalizmindeki bazı farklılıklar gösteren Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Merkezi Devlet Mirî arazi ideolojisi, müsadere sistemi, sikkenin avarını düzenleme, narh vs. gibi araçlarla ekonomiye müdahale ediyordu. Kuruluş sırasında tasarruf hakkı vardı ama Osmanlı Merkezîyetçiliği bu hakkın feodal mülkiyete dönüşmemesi için sürekli önlem almıştır. Askerî ve sivil aristokrasideki feodallesme eğilimleri de klasik feodalite gibi olmamıştır. Çünkü devlet feodal gelişmelere sürekli savaş açmıştır. (16. YY. boyunca). Feodal gelişme talebe alamayınca da devletin despotik yapısı şümrüştür. Özellikle: 1) Özel mülkiyeti frenleme. 2) Yoksul halk ayaklanmalarını kanlı biçimde bastırma şeklinde tutucu bir devlet karşınıza çıkmaktadır.

ma yaşamına ve para kesimine el attığını ve bu iki temel sahadan hemen hiç uzaklaşmadığını belirtmiştik. Oysa, günümüzde devlet müdahaleciliği ve bu sahada kullanılan araçlar artık çok gelişmiştir. Öyle ki bu olgu kapitalizmin kurallarına sıkı sıkıya bağlı ülke yönetimleri için de böyledir. Söz konusu gelişmeler, inceleme konumuza giren gelişmiş kapitalist ülkelerin resmî belgelerinden okunabileceği gibi, resmî ağızlarından da açıkça dinlenebilmektedir.

Gerçekten de 1956'larda ABD Başkanlığınca hazırlanıp, kongreye sunulan bir raporda «Çağdaş yaşamın gereksinimleri daha yüksek oranlı bir vergiler demeti ve önceki nesillerin yeterli gördüğünden, çok daha aktif biçimde ekonomik işlerde devletin rol oynamasını gerekli kılmaktadır»²⁹ denilmektedir. Keza Fransız Chanlandon «uyumlu yani karma ekonomi batılı ülke ekonomilerine, Doğu blokuna karşı koyabilmeleri için, yeterli canlılığı kazandırabilecek tek yoldur» diye yazmaktadır.

Günümüzde kapitalist devlet müdahaleciliği eskiye oranla önemli değişikliklere uğramış olmasına karşın, başlıca şu görünüm altında yapılmaktadır. Kam ukesimi ekonomiye ya doğrudan veya dolaylı olarak el atar.

Doğrudan müdahale :

Bu çeşit müdahale, özellikle bir sınai ürünün devletçe üretilmesi veya ticari bir hizmetin devlet eliyle yapılması olarak tanımlanabilir. Doğrudan müdahalenin asıl nedeni kolayca anlaşılabilen gibi, bu çeşit işleri özel kesimin yapabileceğine inanmamak veya «kamu yararı» düşüncesinin üstünlüğüne inanmaktır. Doğrudan müdahale, ekonomik gelişme sürecini piyasa mekanizması içinde başlatmak için de çok etkin bir politika olarak kullanılmıştır.

Bu uygulamanın ilk örneğini veren bilindiği gibi Japonya'dır. Bu ülkede yeni ve temel endüstriler bizzat, 1868'lerde başa geçen Meici hükümeti döneminde, devlet eliyle kurulup işletmeye açılmıştır. Devletin doğrudan müdahalesi daha sonra haberleşme ulaşım ve diğer sahalarda yayılmıştır.³⁰ Japon örneği dışında, özellikle çok önemli bunalım dönemlerinde görülmeye başlayan bu müdahale biçimi gitikçe süreklilik kazanmaya başlamıştır. Örneğin, Fransa'da I. Dünya Savaşı sırasında Devlet, Kamu açısından yaşamsal saydığı bazı kesimlere el atmıştır. O dönemdeki Fransız hükümeti fiyat artışları ile savaşmak veya bazı tüketim mallarını bizzat dağıtmak için çaba harcamıştır. 1928'de petrol dışılarına kontenjan konulmuş, 1929'dan sonra çıkartılan bazı müdahaleci kararlarla şarap üreticilerine prim verilmiştir.³¹ Bu girişimler buhrandan

Böylece batıda devletin de tesvik edici müdahalesiyle feodalizm çözülür, ilkel birikim gerçekleşirken Osmanlı toplumunun ic dinamiği kendini yenilememiştir. (1) Bkz. T. Timur Osmanlı Toplumsal Düzeni II. Baskı Ankara 1979, S. 279-288-281. O vakitler gerçekleştirilmeden ulusal kapitalistleşme Cumhuriyet döneminde yapılmak istenmiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra ilk 10 yılda benimsenen liberal politikamın ardından, uygulanan ve «Devletçilik» diye anılan iktisadi müdahale politikasının temel amaçları arasında: ulusal sermaye yabancı tekelin rekabetine karşı korumak, özel kesimi değişik acılardan tesvik etmek. O'nun vabamadıklarını vabmak vs. savılabilir. Su var ki aslında devletçilik iktisadi bir öğreti (doktrin) değildir. Ve bizde çok değişik tartışmalara konu olmuştur. Devletçiliğin ayrıntılı bir incelemesi için Bkz. K. Baratov. Türkiye'de devletçilik (100 soruda) İstanbul (Gerçek Yav.) I. Baskı, 1974.

²⁹ Economic Report of the president transmitted to the Congress, January 1956, s. 58'den aktaran V. Tchaprakov, a. s. v. S. 18.

³⁰ H. Brochier Le Miraclé économique Japonais Paris (Ed. C. Lévy) 1970, S. 279.

³¹ F. Dreyfus, L'Interventionnisme économique Paris (P. U. F. Dossier Thémis) 1 ed. 1971 S. 7 ve 8.

sonra da, 1936'da kurulan komünist partisinin de ortak ildüğü «Halk Cephesi» hükümeti döneminde resmen benimsenmiş ve bilhassa 1945'den sonra başgösteren siyasal etkenlerin desteğiyle yoğunlaşan, sürekli devletleştirmeler sırasında artık, kamu güçleri normal olarak sını ve ticari bazı işletmeler kurup çalıştırmaya başlamışlardır.

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) olarak adlandırılan ve ülkemizde de örnekleri bulunan bu işletmeler ulaşım, gaz, elektrik vs. gibi kesimlerde yoğunlu kazanmışlardır. Aralarında Renault gibi uluslararası çapta sını kuruluşlar da vardır.

Benzer doğrudan müdahalecilik örneklerine, batının diğer gelişmiş ülkelerinde sık sık rastlamak olasıdır. Doğrudan müdahalecilik A.B.D.'de ilginç biçimde başlayıp gelişmiştir. Bu ülkede, özel kesim eliyle yürütülen savaş sanayisi ve uzay programı gibi geniş çaplı işler kamu kontrolüne tabidir. Okul, hastane, araştırma-geliştirme vs. gibi hizmetleri yarı özerk kamu kuruluşlarınca yönetilir. Posta idaresi eskiden beri bir devlet kuruluşudur. Federal devlet daha 1895'lerde Alaska Kuzey Demiryollarına, 1904'lerde Panama Demiryollarına el atmıştır. I. Dünya Savaşında, savaş ekonomisini yürütebilmek için Kamu Teşebbüsleri kurulmuş, yalnız savaşta sonra benzer uygulamalardan vazgeçilmiştir.

1929 büyük buhranından sonra Export-Import Bank of Washington, Tennessee Waley Authority ve Federal surplus comodity corporation başta olmak üzere çoğu mali, tarımsal ve mesken kredisi alanında uğraş veren kamu kuruluşları oluşturulmuştur. Bunlardan en çok tanınan sulama, elektrik enerjisi ve yan sanayiler alanında faaliyet gösteren ve bölgesel kalkınmayı hedef alan Tennessee Walley Authority'dir..

A. B. D.'de federal devlet teşebbüsleri, 1945'de çıkarılan Government Corporation Control Act'a göre yönetilir. Bu teşebbüslerin, Cumhurbaşkanınca atanan bir genel müdürleri ve tüzel kişilikleri vardır. Keza, Amerika'da federe devlet düzeyinde de liman, elektrik, taşıma vb. hizmetleri yapan ve doğrudan müdahale aracı olan kamu teşebbüsleri çok yaygındır. Newyork Liman yönetimi örneğinde görüldüğü gibi, birden fazla federe devlete ait ortak teşebbüsler bile bulunmaktadır. Benzer teşebbüsler, 1945'den beri geniş çaplı devletleştirmelerin yapıldığı İngiltere'de de çok yaygındır. Örneğin, bu ülkede radyo-televizyon (BBC) kurumu, kömür işletmeleri, elektrik işletmeleri, gaz, İngiltere Demiryolları vs. gibi kuruluşlar sermayesinin tamamı devlete ait teşebbüslerdir.³²

Bu örnekleri öteki Avrupa ülkelerine de yaymak gayet tabii olasıdır. Ayrıntılara girmeden bu açıklamalarla yetinip şimdi biraz da dolaylı müdahaleden söz edelim.

Dolaylı müdahale :

Dolaylı müdahale konusunda da, çeşitli kapitalist ülkeler tarafından geliştirilmiş bir takım teknikler vardır. Bunları iki başlık altında toplayabiliriz: Dolaylı bir müdahale güdücü veya yönlendirici ve teşvik edici olabilir.

³² S. Baklıacioğlu. Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Ankara Hukuk Fak. Ekonomi ve Maliye Enst. Yay. 1976, S. 78-79.

Güdücü bir müdahalecilik sanayi ve tarım cephesinde, yani üretimde görülebileceği gibi, hem üretimi hem de dağıtım ve talebi (istek) kapsayabilir. Örneğin, 1929 büyük bunalımdan sonra Keynes tarafından geliştirilen maliye politikaları, daha çok istek yetersizliğini gidererek, kısa dönemde eksik kullanım halindeki bir ekonomiyi tamir etmek istiyordu. Bugünden bir örnek vermek gerekirse, ABD'de uygulamaya başlanan Reagan'ın ekonomi politikaları, kamu harcamalarını kıstak ve vergileri indirmek üzerine inşa edilmiştir; amaç vergi azaltılması sayesinde belirli kesimler elinde biriken sermayeyi yatırımlara yöneltmektir. Böylece yeni üretim ve iş alanları açmak yoluyla enflasyon önlenmek istenilmektedir. Bir başka deyimle, ekonominin bu kez, Keynes'inkinin tersine, arz cephesinde güdücü ve belli kesimler lehine işleyen bir dolaylı müdahalecilik karşımıza çıkmaktadır.³³

Güdücü müdahaleciliğin ortak amaçları arasında fiyatları istikrara kavuşturmak, özellikle tarımda üretimi destekleyip düzenlemek, gerektiğinde ulusal endüstriyi dış olumsuz etkilerden korumak vs. sayılabilir. Fiyatların güdüm ve denetimi, değişik yönetim organları tarafından üretim ve dağıtım aşamasında fiyatları saptamakla yapılabilir ve bu şu şekilde olur:

- Fiyatın açıkça ve fiilen belirlenmesi ile;
- Fiyatlarda belli bir miktar artış ve azalış emretmekle;
- Önceden belli bir kâr payı veya artışa gösterge olabilecek endeksler saptamakla veya benzer diğer bir önlemlerle.

Fiyatlara yapılan sözkonusu müdahalenin asıl amacı, genelde iç pazarı istikrara kavuşturmak, enflasyonist baskıları ortadan kaldırıp tüketimi artırmak veya fiyatları daha rekabetçi yaparak, dış satımı teşvik vb. olabilir demiştik. Konuya ilişkin örnekler oldukça yaygındır. Örneğin, Fransa'da 1945'lerde çıkartılan bir hükümet kararı ile değişik mallarda, maliyetlerle satış fiyatları arasındaki aşırı eşitsizlikler dengelenmek istenmiştir. Buna göre, eğer bir malın fiyatı maliyetinden düşükse, doğan zarar kadar üreticiye ödeme yapılmaktadır.³⁴

Yine aynı ülkede, 1947 yılında çıkartılan bir başka hükümet buyruğu ile, serbest pazar koşullarından yararlanan belirli ürünlerin fiyatı düşürülmüştür. Diğer yandan 9 Ağustos 1953'te yürürlüğe giren bir başka hükümet kararıyla, yapay bir fiyat artışı yaratabilirler gerekçesiyle, 1958'e kadar yönetimin ticari işlemler üzerindeki denetimi yoğunlaştırılmıştır.

Bu tarihte Fontanet tamimi diye adlandırılan bir başka yöntem uygulamaya konulmuştur. Bu karar uyarınca, rekabeti zedeler düşüncesi ile, üreticilere ve ticaret erbabına ayırıcı olarak, fiyatları artırmaları ve aşgari fiyat uygulamaları yasaklanmıştır.

Güdücü dolaylı müdahaleciliğin ortaya attığı öteki önlemlere gelince, bunlar ulusal sanayii koruyup dış değişim hacmini genişletmek istediklerinden daha ziyade dış alımı ve dışsatım sorunlarını kapsarlar. Dış ticaretin politik yanının da olması, bu sahaya yapılan müdahalenin bir başka açık nedenidir... Bunun içindir ki birçok ülke, asırlardır gümrük duvarları

33 «Regan Ekonomisi ve Muhalefet» Cumhuriyet 23 Mayıs 1981.

34 F. Dreyfus, a. g. y. S. 19.

koymuştur. Özellikle, siyasal ağırlığı tartışmasız her an hissedilen silah malzemelerinin üretim veya satışı, birçok ülkede devlet iznine ve sıkı kamu denetimine tabidir. Öyle ki, örneğin Fransa'da silah malzemesi dışsattım izni, gizli olarak verilmekte ve savaş araç ve gereçleri üretenler, devletten yeniden izin koparabilmek için, eski hakları aracılığı ile kendilerine ve ülkelerine sağladıkları maddi ve siyasal çıkarları, bir gerekçe olarak gösterememektedirler.³⁵

Yine dış ticaretteki müdahalede, 19. YY. boyunca İngiltere ve Fransa'yı zayıflatmak ve bu yoldan ülkesinin rekabet gücünü artırmak için Almanya'nın sürekli olarak «dumping» yaptığı³⁶ verebilecek bir başka örnektir.

Dolaylı müdahaleciliğin teşvik edici olanına gelince, böylesi bir müdahale tekniğinin doğuşuna ön ayak olan temel düşünce, bazı ekonomik grupları tek taraflı zorlamak yerine, onları ulusal ekonomik kalkınma ile ilgili hedeflere varabilmek için katkıda bulunmaya çağırmaktır. Bu çağrı, ya fiyatlar bölümünde karşımıza çıkar veya bazı plan hedeflerinin gerçekleştirilmesi olarak görünebilir. Fiyatlarla ilgili ilk verilebilecek teşvikçi müdahale örneği, fiyat garantileri veya taban fiyat uygulamalarıdır. Böyle bir yöntem, özellikle iklim koşullarına oldukça bağlı bazı tarımsal ürünlerin üretimini teşvik ve fiyatlarındaki mevsimlik dalgalanmaları gidermek için kullanılabilir veyahut da daha genel bir politika şekline dönüşebilir.

Fransa'dan bir örnek vermek gerekirse, 1945'ten sonra süt ve mameülleri üretimini teşvik ve bu pazarı istikrara kavuşturmak için hükümet toptancılarla bir protokol imzalamıştır. Protokola göre, toptancılar boluk döneminde tereyağ stoklayacaklar ve bu stokları talebin yükseldiği aylarda satışa çıkaracaklardır. Stokcuların yaptıklarına karşılık olarak da devlet fiyat garantisi vermektedir. Eğer, fiyatlar düşerse aradaki fark devletin bir temsilcisi olarak görev yapan «Devlet Pazarları Ulusal Sandığı» aracılığı ile ilgililere ödenecektir. Yine aynı ülkede, 1966'da yürürlüğe konan ve deminki örnekten daha geniş kapsamlı bir başka teşvik edici önlemede, hükümet V plan hedefleri doğrultusunda faaliyeti göstermeyi kabul eden işletmelere, fiyatlarında hemen liberasyona gitme hakkı tanımıştır. Eğer konu ile ilgili verdikleri sözü tutmazlarsa, devlet önceden sağladığı avantajı geri alabileceği gibi, o işletmelerin üretim ve fiyat politikalarını daha sıkı bir biçimde denetleyebilecektir.³⁷

Görüldüğü gibi, sergilediğimiz uygulamalar fiyatlar aracılığı ile hem bazı malların üretimindeki yetersizlikleri ve tıkanıklıkları gidermek hem de üretimi belli kanallara yönlendirmek amacını taşıyor. Teşvik edici davetiyenin, ulusal ekonomik kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi koşuluyla da çıkarılabileceği noktasına gelince, bu fiyat politikasından da daha geniş kapsamlı ve etkindir.

Sonuçları da fiyat politikası ile karışık bütünleşebilir. Plan hedeflerine uygun davranış koşuluyla, teşvik ve müdahale ile yeni tip üretim ve kalkınma çabaları uyarılmak istenebilir veya ulusal kaynakların bölgeler arası, hatta eğer varsa ülke dışı dağılımı yönlendirilmek istenebilir.

35 F. Dreyfus, a. g. y. S. 11

36 J. M. Albertini. Capitalisme et Socialisme à l'épreuve Paris (Ed. Ouvrières). 1977. S. 60.

37 F. Dreyfus, a. g. y. S. 14

lır. Amaç yatırımların belli merkezlerde yoğunlaşmasını önlemektir. Teşvik araçları ise genellikle, yatırımcılara uygun koşullarda kredi sağlanması, belirli süreler için vergi bağışıklıkları (muafıklık) tanınması vs. gibidir.

Bizim vergi konularımızda kabul edilen yatırım indirimi böyle bir politikaya verilebilecek örnekler arasındadır. İtalya'nın güney bölgesi için hazırlayıp uyguladığı teşvikçi politika da aynı amaca yöneliktir. Fransa'da da IV plan döneminde benzer uygulamaların geniş ölçüde yer verilmiş hatta 31 Aralık 1945'te çıkarılan bir kararname ile o vakitler kendi yönetimindeki Cezayir'in sanayileştirilmesi ve kalkındırılması programında yatırımcılara önemli ölçüde mali avantajlar sağlanmıştır.

Bu arada şunu da anımsatalım ki, özellikle teşvikçi müdahalecilik günümüzde artık uluslararası örgütler tarafından da benimsenip üyelere tavsiye edilmektedir. Böylesi politikalar ortak pazar ülkelerinde topluluğun ortak programının uygulanmasını ve başlı derecesini etkiler hale gelmiştir.

Topluluk üyeleri içinde ihtisaslaşma ve bazı işletmelerin modernleştirilmesi bu yolla gerçekleştirilmek istenmektedir. Nitekim bu amaca dönük olarak, Ortak Pazar örgütünde 1962 yılında, Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Avrupa Fonu (F. E. O. G. A.) adı altında bir birim oluşturulmuştur. Kuruluşa işlerlik kazandırabilmek için de, topluluk bütçesine bir ekleme yapılmıştır.

Fonun amacına ulaşabilmesi için iki tür mekanizma çalıştırılmaktadır. Birincisi tarımsal pazarları desteklemek yönünde, üye devletlerin yaptıkları fazladan harcamaları kendilerine geri ödemek; ötekisi de, Avrupa Ekonomik Topluluğunun ortak programı doğrultusunda yapılan yatırımlara mali destek ve avantajlar sağlamaktır.³⁸

Bir başka yönden, değişik bir yapıya sahip olmasına karşın, merkezi planlamayı benimseyip uygulayan ülkelerde de teşvik edici önlemlerin gittikçe daha geniş ölçüde, planın bir aracı olarak kullanıldığını ve bu sahadaki gelişmelerin, planın hedefine varmasında önemli bir etken olduğunu da bu arada kaydedelim.

Gerçekten de, Sovyet ekonomisinde uzun vadeli marko planlar içerisinde, geri kalmış yörelerin kalkındırılmasını konu alan «Yöresel Üretim Programları» hazırlanmakta olup, bu programların uygulanmasında çalışanlara değişik avantajlar sağlanmaktadır (diğer yörelerde çalışmalara ödenenden daha çok ücret ve daha uzun süreli ücretli yıllık izin vs. gibi). Baykal gölü, Urallar, Orenburg, Amur vs. gibi yöreler, benzer politikaların uygulama alanı bulabildiği örnekler arasında sayılabilir.

Ayrıca, oldukça merkeziyetçi ve katı bir dönemden sonra, 1965 yılında planlamada kabul edilen «İşletmelerde mali özerklik» ilkesine göre elde edilen kârın belli bir miktarı işletem emrine verilmektedir (1970'de % 38, 1977'de % 44). Yukarıda miktarların 1970'de % 14'ü ve 1977'de % 18'i teşvik fonu oluşturmak için kullanılmıştır; ve görüldüğü gibi fona ayrılan kaynaklar her plan döneminde artmaktadır. İşte bu fonun işletme çalışanları değişik oranlarda prim alabilmektedirler.

38 G. Timsit, Les Contrats Fiscaux Paris (Ed. Dalloz) 1964, S. 115 ve F. Dreyfus, a. g. y. S. 31.

Yalnız burada dikkati çeken nokta, teşvik primlerinin düz ve artan oranlı olmasıdır. Bu konuyu biraz daha açmak gerekirse, merkezi yönetimde önceden plan hedeflerine varmanın ön koşul olduğu ileri sürülerek, planın istediklerini normal olarak yerine getirenler belli bir prim hak etmektedirler. Plan hedeflerini her yüzde bir aşan işletme çalışanları ise, teşvik fonundan daha yüksek oranlı bir mali desteğe kavuşmaktadır; tarım kesiminde de 1965'den sonra zorunlu teslim edilen ürün fiyatları, ürün açığını kapatmak ve üretimi teşvik için, az da olsa artırılmaya başlanmıştır.³⁹

Kolayca tahmin edilebileceği gibi, merkezi planlamada cezalandırma da söz konusudur. Planlamanın istediklerini yerinde ve zamanında yapmayan işletmeler teşvik fonundan yararlanamayacakları gibi mali kaynak bulma açısından da başta Gosbank (Merkez Bankası) olmak üzere bir takım kamu kuruluşlarınınca cezalandırılmaktadır. Oysa piyasa mekanizmasında, teşvik edici müdahaleye ilgi duyup duymamak, plan doğrultusunda uğraş gösterip göstermemek, tamamen işletmelerin kendi isteklerine bağlıdır. Kapitalist sistemde devletin ekonomiye müdahalesi konusunu kapsayan çalışmamız boyunca gördük ki bu sistemin doğuşundan bugüne kadar, devlet ekonomiye sürekli müdahale etmiştir. Yalnız bu müdahalenin temel amacının sistemin yerine karşıt olanını kurmak değil, kapitalizmin temel yasalarının çalışmasındaki aksaklıkları gidermek ve ona kendi kuralları içinde yeniden işlerlik kazandırmak olduğu, ilk akla gelen yorumdur. A. Nergi'nin deyişiyle, «Asıl yapılmak istenen şey özel mali anarşinin tahrip edici etkilerini bertaraf ederek var olanı sürdürüp geleceğe ilişkin belirsizlikleri yok etmektir».⁴⁰

Yapılan ve yapılması tasarlanan müdahalelerin yoğunluk derecesi konusunda, başta Friedmancı yaklaşım olmak üzere, çok değişik görüşlerin olduğu biliniyor. Ne var ki, müdahaleyi en aza indirmenin gerekliliğine inanan Friedman ve yandaşlarının kuramlarının, Brezilya, Şili, Arjantin, İngiltere, İsrail, Güney Kore, vs. gibi değişik ekonomilerdeki uygulama sonuçlarının başarısızlığı ele alındığında, gelecekte devletin ekonomisindeki etkinliğinin daha da artacağını ve artması gerektiğini ileri sürmek abartılmış bir değerlendirme sayılmamalıdır. Az gelişmişlik olgusundan kurtulup, kapitalist yoldan ekonomik gelişme sürecinin başlatılması sorunu ile devlet müdahalesi arasındaki ilişkiler ise ayrı bir incelemenin konusu olabilecek kadar ilginç ve karmaşıktır.

39 Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. A. Karpenko - L. Pekanski L'économie Sovietique. Les mécanismes de la planification Moscou. 1978. S. 77-89 ve dev.
40 S. de Brunhoff. a. g. v. S. 102.

BAŞVURU :

- Althusser L. İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Y. Alp ve diğerleri İstanbul (Birikim Yay.) 1978
- Albertini J. M. Capitalizme et Socializme à l'épreuve Paris (Ed. Ouvrières) 1977.
- Bulutoğlu K. Kamu Ekonimisine Giriş. İstanbul 1971.
- Brunhoff S. d. Etat et Capital.
Presses Universitaires de Grenoble (Série Intervention en économie politique). Ed. Maspéro. 1976.
- Boratay K. Türkiye'de Devletçilik (100 Soruda) İstanbul (Gerçek Yay.) 1974.
- Brochier H. Le Miracle économique Japonais Paris (Ed. C. Lévy) 1970.
- Bakıacioğlu S. Kamu İktisadi Teşebbüsleri Ankara Hukuk Fak. Ekonomi ve Maliye Enst. Yay. 1976.
- Cumhuriyet. 23 Mayıs 1981.
- Coste R. La Crise économique des pays industrialisés Paris (Problèmes Economiques) 22 Novembre 1978.
- Çam. E. Devlet Sistemleri İ. Ü. İktisat Fak. Yay. 1970.
- Dreyfus, F. L'Interventionnisme économiques Paris (P. U. F. D. Thémis) 1e ed. 1971.
- Ergin, F. Para Siyaseti. İ. Ü. İktisat Fak. Yay. 1972.
- Fages, J. B. Introduction à la diversité des marxismes Toulouse (E. Privat Ed.) 1974.
- Haller, H. Maliye Politikası, Çev. S. Turhan, İ. Ü. İktisat Fak. Maliye Enst. Yay. 1974.
- Lorenzi, J. H. ve diğerleri : La crise du 20e siècle Paris (Ed. Economica) 1980.
- Marx K. Engels F. Manifeste du parti Communiste. Pekin. 1966.
- Perroux, F. Le Capitalizme Paris (P. U. F. Coll. Que Sais-Je.) 1969,
- Poulantzos ve diğerleri : Kapitalist Devlet Sorunu, Çev. Y. Berkmen, İstanbul (Birikim Yay.) 1977.
- Pekanski L. Karpento A. L'économie Sovietique. Les Mécanismes de la planification Moscou 1978.
- Sweczy P. M. La Crise du système Capitaliste Paris (Problèmes Economique) 22 November 1978.
- Tcheprakov V. Le capitalizme monopoliste d'Etat Traduit du russe par. S. Glasov. Moscou (Ed. du Progrés) 1969.
- Timur T. Osmanlı Toplumsal Düzeni II. Baskı, Ankara 1979.
- Timsit G. Les Contrats fiscaux Paris (Ed. Dallaz) 1964. T. C. 1961 Anayasası Metni.